

KISFALUDY SÁNDOR MINT DRÁMAKÖLTŐ.

(Negyedik és befejező közlemény.)

A negyedik felvonás elején ugyanúgy találjuk a két öreget, de már elolvasták a verseket, melyek nagy tetszésre találtak náluk. Bodonyit még csak az aggasztja, hogy leánya csak »esküdtné asszonyom« legyen, Megyery azonban egészen Orday pártján van. Hivatják Ordayt, ki meglepetve látja verseit Bodonyi kezében, ki azután jellemzőleg ravaszul fog most dolgához. Először is haszontalan foglalkozásnak mondja a versírást, jobb lenne Verbőczyt forgatni inkább! Orday ismét feltárja hazafias érzelmeit s Lizához való szerelmét, melyet ő hőiesen némán tűrt eddig, csak azt akarta, hogy halála után néhány szánakozó könnyecsepp jusson neki. Liza is bevallja, hogy szereti a lelkes ifiút s az apa meghagyja leányának a teljes szabadságot, hogy döntsön sorsa fölött. Nemes legények jönnek, hogy lovat kérjenek Bodonyitól; a szónoklási hajlam ezekben is benne van, mert egész beszédben terjesztik elő kérésüket. Egy csatadalt énekelnek, melyet Orday költött, ő lesz a hadban is előljárójuk. Orday a dicsőséges halálról kezd beszélni, mire Liza »a' szerelemnek kitörő, fellengő hangjával« bevallja, hogy őt választotta atyja engedelmeivel férjéül. Ez elragadtatva csókolja Liza kezét s azt mondja: »En ezt a boldogságot meg nem érdemlem. Hazafiságom szerzette! Hazafiságom érdemelle is meg utóbb!« Bodonyi még ígéreteket tesz a lakodalomra nézve a felkelőknek, azután a darab Bodonyi és Liza, »a' lelkes magyar leány« életésével és a legények csatadalával végződik.

Mi történt tulajdonképen ebben a darabban? Az, hogy Liza megszerette Ordayt, más semmi. A darabban nincs cselekmény. De talán pótolja ezt a lélektani rajz, előtűtetése annak, hogy Liza miképen hidegül el mindinkább Karvaytól s hogyan fordul Orday felé? Nem pótolja. Mert van ugyan törekvés arra, hogy a költő feltűntesse Liza lelkiállapotát, de főcélja nem ez, hanem a hazafiságra való buzdítás. A darab legszebb részei az I. felvonásban, Liza szavai az ő érzelmeiről és a habozás a levél felbontásánál a II. felvonásban, de a kiábrándulás csak egyetlen egy okból következik, abból, hogy Karvay nem lelkesül az insurrectióért. Ha több

ok, Karvay jellemének hibái idéznék elő a kiábrándulást, akkor a dolog sokkal érthetőbb volna előttünk. Sokkal érdekesebb volna, ha Liza régi szerelme küzdene a csalódással, ha lelke ragaszkodnék régi illúzióihoz s nem akarna megválni Karvaytól. De Liza nem habozhat, mert minden hazafias magyar leánynak gondolkodás nélkül el kell fordulnia a hazafiatlan férfitől! Ez Kisfaludy nézete. S a darab célzata bebizonyítani, hogy egy lelkes magyar lány csak egy épen olyan hazafias ifjút szerethet. Kisfaludy itt is a hazafiságot dicsőíti és megszegényíti a közönyt. A darab cselekménye, mint mondtuk, rendkívül vékony, bonyodalom nincs, hacsak annak nem nevezzük azt, hogy Orday levelet ad át Lizának, melyet csak elmenetele után volna szabad felbontani, de Liza nem vár addig. A két verskötetet elolvassván, Liza szíve egészen Ordayé lesz, érzését bevallja atyjának, ki nem ellenkezik leányával. A leány és apa jelenete mindig nagyon természetes, minden mesterkéeltség nélküli s ezek a jelenetek a darab díszére válnak. A kevés cselekményhez a darab hosszú is, tele van hazafias reflexiókkal, Megyery hangos kifakadásaival, s élettörténetének előadása teljesen felesleges, Orday és Liza is igen sokat szónokolnak, de azért a darab kerek egész s korántsem olyan vontatott, mint történelmi drámái. Ebben is ott lüktet az igazi magyar szív, ott van a magyar élet a maga ilyen apró kis drámáival, ott vannak a tipikus magyar alakok.

Ott van az öreg Bodonyi, ki maga is tüzesvérű, hamar fellobban s azonnal kész nagy beszédet tartani, melynek eleje is, vége is az, hogy: Tűzláng égesse! Leányát szereti s megbízik belátásában; felvilágosodott is: nem bánja, hogy csak esküdt lesz a veje. Barátja, Megyery hasonlít hozzá, de nincs meg benne a nyugodt méltóság, sokszor igen vadul, sőt durván beszél, roppant lelkes, de jószívű is, Orday pedig mindenképen tetszik neki. Neki is van kedves mondása: Mord teregette! S nem egyszer nagyon komikus a két öreg beszélgetése a sok Tűzlánggal és Mord teregettével (ez utóbbiról nem is igen tudjuk, hogy mit is jelent hát?) Jellemző e két öregre, hogy mennyire szeretik a verseket: Liza odaadja nekik Orday füzeteit s ők azonnal az olvasásba merülnek. A két öreg mellett áll most a két ifjú alakja: Karvay és Orday. Orday nem elég plasztikus jellem. Ifjú, lelkes, félnék, s egy kicsit csodáljuk Lizát, hogy neki ez az úgyszólván csak hazafiságból álló ifjú annyira tetszik. Karvay sokkal érdekesebb. Ő nem olyan kiváló, nem lelkesül az insurrectióért, de azért nem rossz hazafi, kész volna pénzét feláldozni a haza védelmére, de életét nem. Nem nagyvezű, nem mélyérzésű ember, de Lizát szeretni látszik, bár nem nagyon, úgy hogy mihelyt Liza kijelenti, hogy nem megy hozzá, nem kéri őt kétségbeesve, bizonyítván szerelmét, hanem prózai módon a szerződésre hivatkozik s végül gúnyolódni kezd. Ekkor mi is elfordulunk tőle, bár eljárása nagyon is érthető és emberi. Eleinte szinte megsajnáljuk őt, midőn látjuk, hogy Megyery

támadásai elől Lizához akar menekülni, de ott is elutasításra talál. Szeretne kibékülni Lizával, keresi a találkozást, de makacssága nem engedi, hogy eltérjen álláspontjától. Bodonyi és Megyeri heves-sége elől szeretne menekülni, szeretné a vitát elkerülni, de a szerencsétlenség minden szava újabb s újabb hazafias izgalomba hozza a két öreget. A költő nem szerette ezt az alakot, ép úgy, mint nem szívelhette Millát sem, azért minden adandó alkalommal megszegényíti őt, ép úgy, mint amazt. Karvayban nem küzd meggyőződése és szerelme, ragaszkodik az elsőhöz, s menyasszonyát nem is látszik sajnálni, inkább haragszik rá. Érdekes az, hogy miképpen ítél Karvay Napoleonról! Karvay szerint Napoleon nagy ember, mert magát alacsony sorsból a császárságig küzdötte fel. Orday szerint akkor lett volna nagygyá, ha mint első konzul békességet szerezve, a haza hív polgára maradt volna s nem tette volna magát császárrá, így nem nagy ember. Mint látjuk, Kisfaludy elég tárgyilagosan ítélte meg Napoleont, az ellenséges vezért, de mégis hibát követett el abban, hogy minden nagyságot megtagad tőle.

A darab legérdekesebb alakja azonban Liza, a lelkes magyar leány. Elüt a jelleme azoktól a nőkéktől, kiket eddig Kisfaludynál megismertünk. Mindjárt az első felvonásban bizonyos erőt, határozottságot, erélyt veszünk észre benne. Legfőbb jellemvonása a hazafiság, e mellett azonban okos is. Az első felvonásban Gerendy-nével folytatott beszélgetése bevilágít a lelkébe. Liza sokat olvasott. Az embereket nem találta sem oly jóknak, sem oly rosszaknak, mint a hogyan azok a könyvekben le vannak rajzolva. Olvasta Himfit s szíve sok »szerelmes érzelmeken« ment keresztül, végre magába vonulva »szíve elhamvadván«, olyan leánygyá lett, a milyen a mindennapi férfiaknak kell. Irtózik a vénleányok sorsától, azért atyja javallására, szívének hajlandóságára, s eszének helybenhagyására Karvayval jegyezte el magát. Igen, de mi szívének hajlandóságát sehol sem látjuk, ezekből a szavakból inkább bizonyos elégedetlenség hangzik, mintsem szerelem. És később is Karvayval ugyancsak keményen bánik, bár eleinte Orday felé sem hajlik feltűnően. Lizában van valami férfias vonás, szeretne is férfi lenni, szeretne harcolni is. Mennyire más ő, mint Milla, sőt nem hasonlít még Ilkához sem, bár hazafiság, önérzet közös vonásaik, de Ilkában van szentimentalizmus. Liza mindig tüzes, erélyes, szívének érzelmeivel is azonnal tisztában van, mikor Orday neki a levelet átadja, Liza megmondja nyíltan, hogy a lelkes ifjú érdekli őt, mikor pedig a hozzá írt Szívlángokat elolvassa s a vádat hallja, hogy csak »aranyok' pengésére Nyit ajtót a Szerelem«, akkor azonnal érzi, hogy égető, fájó láng csapott szívébe. Be is vallja, hogy Ordayt szereti minden szégyenkezés, húzódozás nélkül és úgyszólván maga kéri meg Ordayt. De melegséget, benső érzést Ordayval szemben sem látunk. S ez, Liza egészben véve nem ellenszenves alakjának a hazafias hév ellenére is valami hidegséget

kölcsönöz és valószínűtlenséget a mi szemünkben. Megkívánjuk mi is, hogy még a leány szívében is égjen a hazaszeretet lángja, de Lizában ez az érzés elnyom minden mást; épen azért Liza még egyoldalúbbá válik, mint Orday, mert ebben legalább hazafiság és szerelem van, Lizában csak az első.

A mellékszemények: Szegváry és a nemes legények egészen a háttérben maradnak. Szegváry csak arra szolgál, hogy kimutassa a költő, hogy mindenki kész életével adózni a hazának, csak Karvay nem. Gerendyné sem játszik jelentékeny szerepet, fontossága csak abban rejlik, hogy Orday szerelmére felhívja Liza figyelmét, de határozott tanácsot nem ad.

Már rámutattam arra, hogy Kisfaludyra mennyire jellemző az, hogy cselekményének háttéréül az insurrectiót választotta. Meghatározza, hogy 1809-ben történik a darab, s ezzel a darab lelkes hangulatát s Liza jellemét is érthetőbbé teszi. A költőre jellemző subjectív vonás nemcsak ebben van, hanem úgy gondoljuk, hogy a maga életének egyik epizódját is feldolgozta itt, ugyanis ő maga mondja a Hattyúdalban, hogy az osternachi csata előestéjén Himfi-jét elküldte Szegedy Rózának. Itt meg Orday, mielőtt hadba menne, átadja verseit Lizának. De hogy talán Ordayban magát, Lizában pedig Róziáját rajzolta volna Kisfaludy, ebben nem érthetünk egyet Császár Elemérrel. (Irod. tört. közl. 1898. 270.)

A darabban a hazafias hangulaton kívül mit sem látunk azonban az insurrectióból; a nemes legények csatadala van hivatva arra, hogy azt, a miről annyit beszélnek, végre szemünk elé varázsolja. Eddig még csatadal az eddigi színdarabokban se fordult elő. Népdal igen, magánál Kisfaludynál is: pl. Lukács dala az Emb. szívnak örv.-ben; népies jelenetek is, pl.: a juhász Kún Lászlóban, parasztok Bánkban. A csatadal alkalmazása arra mutat, hogy Kisfaludy kezdte jobban ismerni a színpadot, s tudta, hogy a színdarabnak harsogó dallal vetni véget, hatásos, és ez az ő hazafias célzatának is nagyon megfelelt, a hazafias menyasszony és hazafias vőlegény eljegyzése a csatadal hangjainál kétségtelenül lelkesítő, s a darab, mely különben is izgalmas levegőjű, itt az izgalom legmagasabb fokát éri el.

A lelkes magyar leány megismertetett bennünket az insurrectió idejének hangulatával, a darab személyei, egy kivételével, mind ebben a kissé túlságos hazafias hangulatban, ebben a nyugtalanságban élnek, ez uralkodik, ez nyomul előtérbe mindenütt; az a darab, a melylyel most akarunk foglalkozni, a XIX. század elejének magyar nemesi életét a maga megszokott nyugalmas levegőjével, a mindennapi étellel együtt mutatja be s mi mélyen belepillantunk az akkori magyarok szívébe, lelkébe.

A *Dárday-ház* Kisfaludy második nemesházi rajzolata azt a gondolatot akarja olvasói lelkébe vésni, hogy magyar leány csak magyar emberhez menjen feleségül. Láttuk, hogy Kisfaludy az Emb. sz. örv.-ben az ellen küzd, hogy magyar férfi ne hozzon

idegen asszonyt a hazába, itt is az idegen házasság ellen irányul tendenciája, de megfordítva.

Lamarine Károly szereti Dárday Lórit, Dárday Miklós azonban tudni sem akar a házasságról, mert Károly nem magyar és nem nemes. Dárday Pál, Lóri testvérje, meg Lamarine Fánnit szereti, de az ő házasságukhoz is hiányzik az apai beleegyezés. Kérők jönnek a házhoz, de Lóri egyiknek se nyújtja kezét, staféta jó ezalatt s kiderül, hogy Lamarineék régi magyar, nemesi család, s így a két fiatal pár boldog lesz.

Az első felvonás Bánhalomra, Lamarineékhoz vezet bennünket, hol Lamarine a nyugalmazott generális a lugasban reggeli pipáját szívja, hűséges öreg szolgája, Kardos, szintén. A francia háború emlékeit újítják fel s mostani életükkel mindketten megvannak elégedve. Fánni jó s nemcsak apjához, hanem a vén szolgához is szíves. Károly már Tengeri felé, a Dárday-birtok felé lovagolt ki, hova ma délbe ők is mindnyájan hivatalosak. Lamarine távozása után Fánni elgondolkozik azon, hogy Károly Lórit, ő meg Palit szereti. Jó Dárday Pál, hogy még egyszer meghívja Lamarineékat ebédre, de ez csak ürügy, hogy láthassa Fánnit; majd a vendégekről kezdenek beszélni, kik közül Lórinak Földyhez kellene feleségül menni, Palinak pedig Földy Manczit elvenni; Fánni folyton tréfál, végre Pali határozottan megkéri a kezét, mire a leány tréfásan, de biztatólag felel.

Lóri ezalatt mindent elrendezvén a vendégek fogadására, során aggódik, mely nemsokára eldül. Dárday Miklós pedig tisztartójának ad utasításokat; már első mondása is rokonszenvenessé teszi elöttünk: »Ura vagyok én Jobbágyomnak, nem nyomorgatója«. Erős, hatalmas, szilárd, de jólelkű öreg úr, ki vezeti a gyermekeit, kinek Lóri be is vallja, hogy neki egyik kérése sem tetszik. Fiának Földy Manczit szánta, de maga is belátja, hogy a leány nagyon kaczer. Lóri esze alighanem Károlyra veszett, gondolja magában, nem is volna ellene kifogása, volna csak magyar, »De ez a' mostani Nemzetség — nem is képes összekorcsosodása miatt a' házasságnak tekintetében Patriotizmust érezni.« Jönnek a vendégek: megismerkedünk itt mindjárt Rábodynéval, kire Kisfaludy azt mondja: közönséges, jó asszony, 62 esztendő, de e mellett fecsegő, hiú, tetszeni vágyó öreg asszony. A vendégek mind nagyon későn keltek a világ szokása szerint, kivéve Dombyt, aki nagy gazda, már korán reggel az istállóba ment. Földy nagy világfi, francia szavakkal keveri beszédjét, Völgyi dicsekszik vetéseivel, de Dobby mindjárt észreveszi, hogy hazudott. Jönnek Lamarineék, kölcsönös üdvözlések után a kertbe vonulnak. Érdekes típus Dankó, egy mindenhez értő, tréfálódzó magyar nemes, ki hol itt, hol ott tartózkodik. Csatándy a ház ügyvédje is itt van.

Ebben a felvonásban tehát megismertet bennünket a költő a személyekkel, s a helylyel, a hol a darabja lefolyik. Az egész felvonás rendkívül kellemes hatást tesz ránk természetességével; a

szereplők emberek, azoknak erényeivel és hibáival, s ez itt nem sért bennünket, mert nem is várunk hősöket, mint a történelmi drámákban. Kisfaludynak ott a díszletek bő leírásával nem sikerült a környezetet találóan elénk állítania, itt világosan látjuk a lugast, a tágas ebédlőt, s a vendégek mozgása tisztán rajzolódik a szemünk elé.

A második felvonás a kertbe visz bennünket a hársfa alá, hol a vendégek délutáni békességes beszélgetést folytatnak pipászó mellett. Jönnek azonban a leányok s miután a férfiak eltávoznak, hogy a gyümölcsös felé egyet járjanak, egymásután megismerjük a fiatalok gondolkodását, nem valami ügyesen szövött színpadi beszélgetésben ugyan, hanem monologokban. Manczi flirtölve jön (hogy így mondjam) Dárday Pállal, de a legény csak Fanni után eped. Földy már kitudta az ügyvédtől a környüállásokat, tetszik neki Lóri, mert belőle olyan feleség lenne, ki otthon ül, gazdálkodik, növeli a gyermekeket, míg ő a világot élné. Látja, hogy Lóri nem haragszik a kapitányra (Károly), de talán gróf Földyt csak nem utasítják vissza! Völgyi azon töpreng: Manczit vegye-e vagy Lórit, az első jobban tetszik neki, de Lórinak több értéke lesz, no, és még azután is lehet »engagement«-ja Manczival. Reméli, hogy elnyeri Lórit, hiszen ő nem alábbvaló akármilyen grófnál. Dobby derék leánynak tartja Lórit: még kulcsárnet sem kellene mellette tartani, olyan gazdasszony, de kár, hogy nagy dáma, francziául is tud, s az ilyenek lenéznek a csupa magyar nemes embert, akármilyen gazdag is. Bár Dobbynak elég a tudományból annyi, hogy a levélre a franczia címet rá tudja írni, s a kelleneeknek Spitzbubét tud kiáltani, de Lóri kedvéért még francziául is megtanulna. Elhatározza, hogy Dankót fogja szószólójává tenni. Csakugyan látjuk is a következő jelenetben, hogyan kéri meg Dankó Lóri kezét Rábodynéétől. Mennyire jellemző ez a korra! Lóri jó, Dobby elrohan, Rábodyné faggatja Lórit. Dárday is jön, s elmondja, hogy a három vendég csakugyan kérő, Lóri válaszszon. De Lórinak egyik sem tetszik, s »milyenek ezek Lamarine Károlyhoz képest!« Az apa erősen a leány szemébe néz: »Talán csak a' Huszár ruha bolondított el téged is, mint sok más hiába való Leányt?« Milyen természetes, egyszerű ez a jelenet! Nincs itt semmi felesleges szavalás! Dárday kijelenti, hogy Károly derék, emberséges, ritka karakterű ifjú, de szegény, nem nemes, nem magyar. Lóri nem mehet máshoz, mint magyarhoz és nemeshez és szemmel fogja leányát tartani. Lóri tudja, hogy Károly, ha származására nézve félmagyar is, de szívében igaz magyar. Sóhajtván megy Lamarineékhoz, hová az egész társaság híva van, mert atyja szemmel fogja tartani.

A harmadik felvonás elején Lamarineék kertjében vagyunk, a társaság már elment. Károly azon töpreng, hogy mi történhetett Lórral, mert az egész ottléte alatt mindig elkerülte őt. Az öreg generális is ott sétálgat (természetesen ismét dohányozik!) és Károly

kéri őt, legyen kérője az öreg Dárdaynál. Lamarine azonban tudja, hogy milyen nehéz feladat ez, mert »Könnyebb meggyőzni a legvitézebb ellenséget, mint a' Világnak, 's az azt lakó emberi Nemzetnek Véleményeit, Előítéleteit, Szokásait, Rendtartásait.« De ő kész mindent megtenni, mert Lóri megérdemelné azt is, hogy a pokolba menjenek utána. Levél jő Lóritól, ki Károlynak találkat ad kertjükben a három hárs alatt. Jó Fánni, s most látjuk a nagy különbséget a két testvér között, Károly epekedésével szemben áll Fánni örökös jó kedve; úgy jellemzi a maga szerelmét, hogy ő ura érzésének, Károly szolgálja a magáénak.

Dárday, Rábodyné, Dankó és Serény, tehát Dárday háznépe, kivéve a fiatalokat, együtt ülnek vacsora után az ebédlőben s kedvükre kibeszélgetik magukat a vendégekről. Rábodynének sehogy sem tetszik, hogy a fiatalok a szép holdvilágos, langyos estén a kertben sétálnak, bezzeg őt leánykorában ilyenkor fanni küldték. Dankó jól megmondja, hogy »Bon ton most a' szabad gondolkozás, szabad beszéd, szabad viselet — s ennek természetes következése, a görcsök mindenben.« (Vajjon csak a XIX. század elején lehetett ezt mondani?) Megszólják a vendégek cselédeit is, hogy milyen rendetlen, tehetetlen népség. Rábodyné nyugalomra tér, a férfiak még pipáznak. A cselédek pedig elhordják az asztalt, panaszkodva szintén az idegen szolgálókra. Ki ne látná ebben a jelenetben az igazságot! Ki nem ült még az egész napi vendégeskedéstől fáradtan az ebédlőben, s ki nem tett megjegyzéseket a vendégekre, sóhajtva, hogy bárcsak elmennének már?

Lóri és Vicza (a szobaleány) ezalatt a kertbe lopóztak, de Lóri már is megbánta tettét, meg is fogadja, hogy soha többé ez életben. Vicza is fél, valaki jön, a sűrűbe húzódnak. Manczi és Völgyi jönnek, látjuk, szépen megértik egymást. Manczi, ha Dárdayné lesz is, Völgyi barátnője marad mégis. Lóri bizony nem gondolta volna Manczit ily »megvesztegetettnek«. Ismét jönnek. Babi (Manczi szobaleánya) menekül Dobby elől. Károly jön s a sötétben közékük ront, de kertésznek mondja magát s azok elmene-külnek. Csend lévén, Lóri előjön, s megmondja Károlynak, hogy atyja a Földy-házzal dupla házasságot ohajtana, de ő nem hajlandó, sőt már elő is hozta Károlyt, de atyja rossz néven vette, mert Károly nem magyar. Károly bejelenti, hogy apja másnap megkéri Lóri kezét az ő számára. Lóri nagyon nyugtalanul távozik.

Negyedik felvonás. Manczi szobájában vagyunk másnap reggel. Babi és Manczi beszélgetnek. Rábodyné s a többi vendégek is jönnek s megindul a beszélgetés arról, hogy ki mit álmодott, végre Dankó meséli el álmát: tréfásan a tegnap esti találkat mondja el. Mindnyájan eltávoznak, s Dankó elhatározza, hogy ha nem úgy folynak itt a dolgok, mint ő szeretné, »a' Sorsnak személylyét« ő fogja játszani. De erre nem kerül rá a sor. Lamarine teljes diszben megérkezik s megkéri Lóri kezét. Dárday nem akar felelni, majd felpattan, s arra a kérdésre, hogy mi kifogása lehet

Dárdaynak Károly ellen, azt mondja: »Magyar vagyok, leányom is Magyar; — legyen 's maradjon Magyar; — 's Magyarinak felesége lévén, szülyön Magyarokat. Nemzetemnek káros korcsosodását én az én véremmel soha sem fogom előmozdítani«. Lamarine elérzékenyedik, s indulatosan, de mintha valamit mondani szeretne, elsiet. Dárday nagyon fel van indulva, fél, hogy elveszette barátját, hivatja Lórit, de ez hajthatatlan. Károly berohan, Lóri kéri, távozzék, ő senkihez sem megy férjhez. Dárday meglepi őket. Károly kiönti szívét, az apa megsajnálja, de nem enged, s csak ennyit sóhajt: »Kár, kár! hogy nem magyar!«

Ötödik felvonás: Ugyanaznap délután látjuk Dárday Miklóst, hogy ismét a hársfa alatt pipázik és sajnálja a történeteket. Kardos jön, hogy meglágyítsa a szívét. Kardos igazi példája az elkaptott, szájas öreg szolgának. Nemsokára jön Lamarine, hogy Bánhalmot, mely nála volt árendában, visszaadja és búcsúzzék. Dárday ezt nem akarja, mindketten nagyon megindulnak. Károly levéllel siet hozzájuk, melyből kiderül, hogy a király engedelmével a Lamarineok felvehetik újra eredeti nevüket: Tengeryt. Dárday kitörő örömeben, hogy barátja magyar, összehívja az egész házat s Lamarine elmeséli, hogy öregapja Rákóczival együtt ment Rodosztóba s ott is halt meg. Jóságait azalatt konfiskáltatták, ők pedig Franciaországban a Lamarine nevet vették fel, ő tudta a titkot s azért vett el magyar leányt s egyetlen vágya volt hazájában halni meg. Dárday erre azt mondja: »Édes jó Barátom! egygyetlenegy bizodalmas szavad egészen más történeteket vont volna maga után. Miért? miért nem szóllottál előbb?« Hogy miért nem szólt, igazán nem tudjuk. De most jóra fordul minden: Károly és Lóri, Pali és Fanni egymáséi lesznek. A vendégek csodálkozva és fanyalogva szerencsét kívánnak, Dárday pedig ezekkel a szavakkal fejezi be a darabot: »Legyetek boldogok, édes Gyermekeim! Szülyetek, nevellyetek jó és igaz erős és lelkes hazafiakat, kik ezer esztendő Anyánknak, édes Hazánknak, utánnunk hív gondját visellyék!« (Dárday Miklós az egygyik, a' Generalis 'a másik házas Párt ölelvén — a' kárpit lefordul.)

Ez a darab minden hibája mellett is, melyekről majd később szólunk, határozottan a színszerűség hatását teszi ránk s nem csodálhatjuk, hogy 1843 április 28-án, mint ezt Bayer József (A m. dr. irod. tört. I. 395.) mondja, elő akarták adni. Itt mindig tisztán látjuk a színteret, el tudjuk képzelni a szereplőket, mindig tudjuk, miért jönnek-mennek. Az Emberi szív örvényeiben mindig csodálkoztunk azon, hogy ezek az emberek vendégségben vannak ugyan, beszélnek is hétköznapi dolgokról: madarak, lovak, idő, vadászat, de nem látszanak élni mégsem, csak lézengenek a várbán, néha elénk tévednek s elmondják érzelmeiket. Itt igazi családi kört, igazi vendégséget látunk, előttünk van a két pipázó öreg úr, a két ifjú, a két fiatal leány: lesimított hajjal, fehér ruhában,

melynek ránczos a szoknyája, szoros a dereka s kivágott a nyaka, egészen olyan, mint dédanyáink leánykori öltözete, melynek szélét ők maguk varrogatták ki díszesen lukacsosra, s a melyet mi néha elő-előveszünk, felp próbálunk, de aztán megint csak a szekrénybe teszünk. Ebben a darabban látjuk, milyen életet éltek a jámbor, tisztaszívű dédanyák, látjuk a gazdaságot, cselédeket, halljuk a gazda szavát, hogyan kormányozza őket. Ezt az életet Kisfaludy mindennap tanulmányozhatta, hiszen benne élt! s darabjának legfőbb érdeme, hogy ezt az életet, a magyar nemesi életet, a szinpadra tudta vinni. És darabjának cselekvényét ebbe a körbe tudta beleilleszteni, s a szereplőket úgy megrajzolni, a mint azok éltek, mozogtak. De nemcsak a külsőségek igazak itt a legutolsó vonásig, hanem testestől-lelekestől magyarok a darab személyei is. Beletekinünk a szívükbe, hol a kedélyes nyugalom mellett lángoló, tán túlságos hazaszeretet lakik és szoros ragaszkodás a meggyőződéshez; ez a makacsság, ez a hevesség pedig a magyarok sajátossága. Belátunk az akkori szerelmesek leveleibe is, előttünk folyik le két leánykérési jelenet, s ez mind-mind épen úgy történhetett!

Kisfaludy Sándor egész lelkével magyar hazafi volt, ő maga mondja, hogy minden tettét hazafiság irányította, soha egy sort sem írt le, a melyről ne gondolta volna, hogy nemzetének javára szolgál vele. Lángoló hazafisága a Hunyadyban heves szónoklatban nyilvánul. Másik két történeti drámája visszariasztó példákat állít a nemzet elé: Kún László is, Gertrud is megbűnhődtek azért, mert elfordultak a magyaroktól, az Emberi szív örvényeinek célzata is hazafias, de talán egy darabja sincs úgy átítatva a hazaszeretet s az idegengyűlölet érzésével, mint épen a Dárday-ház.

A darab egész cselekményének alapja az az összeütközés, mely az öreg Dárday hazafiassága, s az ifjak szerelme közt történik. Az öreg Dárday nem akarja leányát idegenhez adni. És ettől nem tágít, még akkor sem, mikor látja, hogy leányát boldogtalanná teszi és látja, hogy Lamarine Károly mellett a többi kérő eltörpül. Miért? Azért, mert ő vérével a nemzet korcsosodását nem akarja elősegíteni, »az ő leánya«, mondja Dárday: »szűlyön becsületes Magyarokat, ne olyanokat, kiknek sem Országok, sem Hazájok; kik Nemzetemnek Országomnak elnyomására élő eszközül szolgállyanak, ha a' Sorsnak eszébe jutna ismét, mint már számtalanszor, a' Magyarot ostorozni; kiket végtére mégis Nemzetiségemnek kellene becsület okáért eltartani«. (140. l.) Ha ezeket a szavakat halljuk, igazat adunk Dárdaynak. És én hajlandó vagyok elismerni már is, hogy feltétlen igaza van az olyan apának, ki leányát idegennek nem adja, különösen akkor, ha az ifjú párnak külföldre kellene menni, de Dárdaynak az ő helyzetében nincs igaza. Mert Lamarine Károlynak már csak a neve francia, nyelvében, szívében magyar, nincs benne egy idegen jellemvonás se, a mely ellenszenvessé tehetné; ritka karakternek mondja

őt maga Dárday is, atyja pedig testi-lelki jó barátja, nem is képzelheti tehát, hogy unokái félmagyarok lesznek! E mellett tudja, hogy leánya boldogtalan lesz. Az ifjaknak nem is kell eltávozniook, ott maradnak a hazafias apa felügyelete alatt, miért ellenzi hát mégis annyira a házasságot, mikor maga is látja, hogy születésüknél fogva magyarok, Földy, Völgyi milyen hitványak, romlottak? Ez a darabnak legfőbb hibája, ez a túlságos hazafiasság, mely ellen íme mi annyi ellenérvet találunk! Igaz, hogy ezt a hazafiságot mi érthetetlennek gondoljuk, de képzeljük bele magunkat Kisfaludy korába! Kisfaludy czélzata előtt, hogy az idegenházasságot faji tulajdonságunk megőrzésére kerülnünk kell, mindenesetre tisztelettel kell fejet hajtanunk.

Császár Elemér az ő különben igazán kiváló értekezésében Kisfaludy Sándor vígjátékairól (Irod. tört. közl. 1898. 385. l.) azt mondja, hogy Kisfaludy e drámában a születést, tehát egy akaratunktól független körülményt, nem pedig valami nemes érzelmet állít szemünk elé, mint ideált. En ezt nem gondolom. Kisfaludy sehol sem dicsőíti a nemes születést; a magyar »születést« sem magasztalja; Dárday hazafiságát akarja példányképül felállítani, s tendenciája az idegen házasságok ellen irányult. Kisfaludy büszvévé akarta tenni nemzetét épen arra, hogy magyar. Hogy igaza volt-e, mikor a magyart minden más idegen nép fölé emelte, s azt hitte, hogy minden idegennel való érintkezés rontó hatású, más kérdés. De Kisfaludy korában a nemesség gögös és elbizakodott volt nemzetisége tudatában, hiszen ő élvezett minden jogot, az ő kezében volt a földbirtok, ő képezte a nemzet zömét, mert mágnásaink kevesen voltak, és Kisfaludy még erősíteni akarta ezt a gögöt, mert azt képzelte, hogy ez lesz a legerősebb válaszfal a nemzet s az idegenek közt, ezért mutatja be nekik Dárdayt, hogy íme ez az öreg nemes még a derék Lamarinenal szemben is megmarad álláspontja mellett, cselekedjenek ők is hasonlóképen. Császár Elemér mondja, hogy azon korban természetes lett volna, hogy a gögös nemes megtagadja leánya kezét a kapitánytól, de az idegenektől való irtózás nem volt olyan általános. Hiszen épen ez fáj Kisfaludynak, ez ellen szól itt is, az Emberi szív örvényeiben is!

Császár Elemér azt mondja, hogy a darab cselekvényének alapja Dárday régi felfogása és az ifjak modern gondolkozásának összeütközése. Vagyis, hogy Dárday szerint csak az az igaz ember, a ki nemes és magyar, míg az ifjak vele szemben azt bizonyítják, hogy nem az a fontos, hogy magyar-e az illető, hanem hogy derék ember s mint idegen is, munkás, hasznos tagja lehet a társadalomnak. Nem. Kisfaludy darabjában ez nincs így kiemelve, s akkor Kisfaludynak hibául róhatnánk fel, hogy mégis Dárdaynak szolgáltat igazságot. Igaz, hogy Kisfaludy a nemes magyart mindenek fölé emelte, de hogy ennyire szűk látókörű és konzervatív nem volt, mutatja a II-ik felvonásban: »hogy az a nagy Uri Czím,

ha mindjárt olyan is, mint egy férges üres dió, olly kapós! Ha mégis akár a törvényre, akár a, jusokra nézve egy nagy Úr többet bírhatna egy szegény nemes embernél, kinek Eleji hajdan talán Országoszlopai voltak, és valamelyik Földy talán vagy Fegyvernekje, vagy Jobbágygya volt, de a' kinek törzsöke az idővel együtt megavulván, megromolván a változó Sors most porba tapodta és a szegény most bocskorba fűzött lábokkal keresi nyomorúságos kenyerét. Hogy a csillogó hiú fényen, 's füstön még egy olyan ember is tud kapni, mint Dárday Miklós!¹ Vajjon ez az író, ki üres czimnek, füstnek mondja a nemességet, olyan meg-rögzött konzervatív-e, vajjon ellene volt-e annyira a jobbágy-ság felszabadításának? A nemesség kérdésében Dárday sem olyan konzervatív, pedig ő a költő nézetének megtestesítője; azt mondja, nem baj, hogy Károly nem nemes, hiszen a derék ember azt előbb-utóbb megszerezheti királyától, de a baj az, hogy nem magyar. Lóri sem azt bizonyítja, hogy a nem magyar is becsületes tagja lehet a társadalomnak, hanem azt erősíti, hogy Károly lelke és nyelve úgy is magyar. Tehát Kisfaludy itt csak a magyar származás fontosságát emeli ki, de ideálként inkább Dárday álláspontját akarja olvasói elé állítani, vagyis, hogy zárjuk ki az idegent. Bemutatja a tiszta magyar életet s vele szemben az idegen befolyástól megromlott Földy-, Völgyi-féle felfogást. A magyarságot dicsőíti Kisfaludy még abban is, hogy bemutat egy névre idegen családot, mely minden tekintetben kiváló, de ez csak úgy lehet, hogy ők is magyarok. Kisfaludy határozottan ellene volt az idegenek beolvasztásának, ő kimondja, nem kellenek idegenek, mert bármilyen nemeslelkűek is, megromlják nemzeti sajátosságunkat. Hogy itt teljesen igaza volt-e, más kérdés; kétségtelen, hogy abban a korban nem ok nélkül szólalt fel, de gondolatát olyan mese keretében adja, hogy úgy, amint ott van, nem fogadhatjuk el igazságosnak. S ez a hibás motivatio, a legnagyobb hibája a darabnak.

Hibája a darabnak az, hogy sem Dárday, sem a fiatalok nem engedhetnek álláspontjukból jellemüknél fogva, s mi már az V-ik felvonásban teljesen reménytelennek látjuk a helyzetet, midőn a levél minden nehézséget megold. A darab tehát megoldódik mintegy deus ex machina által, a befejezés nem következik szervesen az előzményekből. Ha szervesen a jellemekből következnek, akkor csak tragikus lehetne a vég.

A harmadik kérdés pedig, a mely felmerül lelkünkben: miért nem szólt Lamarine az ő magyar voltáról? Ha ennek oka az, hogy a királyi engedelmet várta, miért nem czélzott rá, türelmetlenségének, reménységének miért nem adott kifejezést legalább egy monologban? Így érthetőbb lett volna magatartása, de így

¹ Tudom, hogy nem lehet az író drámájának személyeivel azonosítani, de itt lehetetlen a költő meggyőződésének hangját észre nem vennünk!

olyan csudálatos, hogy ezzel a tudattal képes volna gyermekeit boldogtalanná tenni s maga is öreg barátjától és lakóhelyétől megválni? Érthetőbb volna akkor is, ha azt akarná, hogy fiát ne nemzetisége, hanem emberi jeles tulajdonsága miatt fogadják el, de erről nincs szó. Ha az öreg Lamarinenak magának is meglepetés volna a felfedezés, akkor magatartása természetes volna, de nem volna megmagyarázva, hogy miért jött Magyarországra s miért vett el magyar leányt. A mint Lamarine szól az ő származásáról, természetesen megoldódik a darab, ezért kellett tehát hallgatnia az V. felvonásig.

Ez a három hibája van a darabnak, hogy nagyok, mondanom sem kell. Azonban míg a darabot olvassuk, kellemes érzés támad bennünk, mely ha nem is feledteti velünk a hibákat, de legalább kárpótól értük. Négy főszemélye van a darabnak: Dárday, Lóri, Károly és Lamarine. Dárday méltányos ember, jó gazda, szereti gyermekeit, barátját, de szilárd a maga nézetében és heves egy kicsit. Lamarine, az öreg katona, épen ilyen, a jellemében levő következetlenségre már rámutattam. Károly és Lóri egy párt képeznek, mind a ketten érzékenyek, epekedők, szomorúságra hajlók, de okosak is. Fanni és Pali ellenben vigak, tréfálkozók és biznak szerencsésükben. Különben az élénk Fanni rajza jobban sikerült, mint Lórié. Károly mellett Pali háttérbe szorul. A mellékszemélyek mind igen jól sikerültek, nem is csoda, hiszen őket Kisfaludy mind az életből vette. Rábodyné beszédes, hiú, szertartásos, de jólelkű jellemére már rámutattam. A három kérő is találó, élénk színekkel van rajzolva. Földy rangjában elbizakodott, hiú és önző, romlott, és kellemetlen ember; testvére Manczi is ilyen, az ő élnöksége nem olyan, mint Fannié, az övé kitanult, mesterkéltné, s ezt nem is tagadja. Völgyi nagyzol, utánozza Földyt, tódit, hazudik, romlott és kapzsi. Domby otromba falusi paraszt, minden műveltség híján. Az ilyen elmaradt, parlagi földesúr rajza megvan Besse nyei Pontyijában. Később Kisfaludy Károly Mokányban örököltette meg. Kisfaludy Sándor Dombyban mutatja be, de teljesen önállóan, hiszen mindenütt találkozott ilyen urakkal! E négy alak ellentétbe van állítva a Dárday-Lamarine ház erkölcsi tisztaságával s itt Kisfaludy bemutatja, hogy ezek megőrizték műveltségük mellett magyarságukat, tisztaságukat, ilyennek akarja látni Kisfaludy a magyar nemességet mindenütt. Dankó érdekes alakját már említettem, olyan típus lehetett ő, mely valószínűleg gyakori volt Kisfaludy idejében.

Míg mi a Dárday-házat olvassuk, önkénytelen is felmerül bennünk Kisfaludy Károly Kérők című vígjátékának emléke. Be kell vallanom, hogy még mielőtt Császár Elemér értekezését olvastam volna, a sok »mennydörgő vértte«, mely Dárday szájából elhangzik, Baltaffy »mennydörgő ráztá«-it juttatta eszembe Rábodyné pedig Margitot. Tagadhatatlan a hasonlóság Lamarine és Hősváry, Lóri és Máli és a két Károly között. Továbbá a külföldieskedő

nemesek, Földy-Völgyi és Szélházy közt. Megvan még a vén katona-szolga típusa is: Kardos és Ferencz káplár. Ez a hasonlatosság nem lehet a véletlen műve, az a kérdés, milyen kapcsolat van közöttük? Körülbelül egy időben keletkeztek; valószínű azonban, a Kérők előbb. A Kérők 1819. júniusában készen volt, bár csak szept. 24-én adták elő Pesten, okt. 24-én pedig Székesfehérvárott. Nyomatásban pedig 1820-ban jelent meg. A Dárday-ház pedig, mint a Gaál Györgynek írt levélből tudjuk, 1820. aug.-ában készen volt. Az nem valószínű, már csak a távolság miatt sem, hogy Sándor a Kérőket kéziratban olvasta volna, valószínűbb, hogy színpadon látta. Erre bizonyítékunk, hogy 1819 őszén Kisfaludy Sándor Pesten járt s ekkor meglátogatta Károlyt is; ekkor, vagy hazautazásában Székesfehérvárott láthatta a darabot, vagy Károlynál olvasta a kész darabot, mely már csak nyomtatásra várt. Tehát ekkor 1819 nov.-tól 1820 aug.-ig írhatta Kisfaludy a Dárday-házat.

Kisfaludy Károly a jellemekre nem fordít olyan gondot, mint Kisfaludy Sándor, ez természetes is, mert ő helyzetvígjátékot teremtett, míg Sándor a jellemekből indítja meg az összeütközést. A Dárday-házat nem is nevezhetjük igazán vígjátéknak, bár természetes, sokszor humoros hang, tréfálkozások s a darab hangulata éreztetik velünk. A Dárday-házban az igazán nevetséges alakok, mint Földy, Völgyi, Dobby, Babi a háttérben állanak; a cselédek helytelenségéről is csak beszélnek. Károlynál a cselédek is megjelennek s hatalmas komikai hatást keltenek. Kisfaludy a Dárday-házban sem alkotott kifogástalan drámát, de a hangulattal, az igazi magyar élet képével, magyar alakokkal egy rég letűnt kort varázsol elénk s mi ezért hálával tartozunk neki.

Kisfaludy eddig tárgyalt darabjaiban mindig hazafias czélt tűzött maga elé. Most itt utolsó darabjában, »Az elmés özvegy«-ben esztétikai feladat megoldásán fáradozott. Nem állított itt fel semmiféle problémát, melyet a nézők vagy olvasók lelkére szerezett volna kötni, itt csak a vígjáték cselekménye lebegett szeme előtt.

Az elmés özvegy az egyetlen darabja, melyet vígjátéknak nevezett. Vígjátéki hangot hallottunk a Dárday-házban is, de a hazafias hangulat elnyomta a komikumnak kifejlődését. A lelkes magyar leányban sincs vígjátéki elem, mert Liza és Orday alakja mindvégig komoly marad, csak a két öreg hevesége csal mosolyt ajkunkra. Karvay felsül ugyan, de nem félszége miatt. Az elmés özvegy sem igazi vígjáték, nem nevetünk egyszer sem. Csak Kénkövy az igazán nevetséges alak, ki csakugyan felsül komikus ferdesége miatt.

Nina, az elmés özvegy, próbára akarja tenni három udvarlóját. Ezért Milit, fiatal leányrokonát, kit magához kéretett, hogy tanuja legyen a próbának, süketnek mondja, hogy az udvarlók minden tartózkodás nélkül szóljanak előtte. Nina ugyanis gazdag özvegy, férje vagyonát, kivel csak három évig élt, ő örökölte. Fél,

hogy udvarlói inkább pénzt szeretik, mint őt, ezért próbát kell kiállniok. Az első jön is: Kéncövy. Azonnal bókolással, hízelgéssel kezdi. Nina a zongorához ül s egy francia dalt kezd játszani. Ekkor belép a szobalány, Zsófi, s levelet ad át Ninának, ki elolvassván a levelet, egyszerre elszomorodik s a levelet Kéncövynek adja. Mili látva Nina kétségbeesését, hozzá s csaknem kiesik a süket szerepéből. Ez talán nevetséges hatást akarna kelteni, de bizony mi a költő ízléstelen gondolatáért: a süketségért sokkal jobban neheztelünk, semhogy ezen nevetni tudnánk. Kéncövy elolvassa a levelet, melyben az ügyvéd tudtára adja az özvegynek, hogy férje az örökség nagy részét »hazafiságos« intőzeteknek hagyta, ő nem oly gazdag, mint képzelte. És az öreg úr testamentumát azért alakította így, mert észrevette, hogy egy Kéncövy úr udvarolt nevének. Kéncövy egyszerre megváltozik, nem a nyájas bókoló úr, hanem mérgesen szól a finomabb társalgástól hátramaradt magyar nemzetről, mert itt mindent komolyan vesznek, még a szépneműt illető tömjénezést is, mely pedig nem egyéb füstnél. Sajnálja, hogy ő volt oka a testamentum megváltoztatásának, ezért azzal bünteti magát, hogy száműzi magát az özvegy bájos társaságából örökre. Elmegy. Nina kineveti; nekünk úgy tetszik, ő már előre tudta, hogy így fog történni, azért nem is fáj neki a csalódás. Jön a másik udvarló, mint Nina mondja, ez már »jobb fajtú«. Hamvay komolyabb ember, szeretet filozofálni, de mihelyt meglátja Milit, azonnal feledi Ninát. Mivel Milit süketnek gondolja, azonnal ki is mondja érzelmeit: úgy képzei, mintha Milit már régen ismerné, s lángoló indulat vonja őt hozzá. Mili mindjobban megzavarodik, végre kimegy. Hamvay nyíltan bevallja, hogy mióta Milit látta, egészen megváltozott. Nina nem nagyon sajnálja Hamvayt sem, mert az ilyen örvényes szívben hamar tanyát verhet a bú. Nina leküldi őt a kertbe, várjon, míg hívni fogja. Milinek még egyszer süketnek kell lennie, mert íme jó a harmadik próbára tett: Alkonyi. Nina hozzá sokkal kedvesebb, mint a két elsőhöz, ebből következtetjük mindjárt, hogy ez az igazi. Alkonyi melegebben, igazabban szól, mint a többiek. Nina magyar fantáziát kezd játszani, mire ismét megjelenik Zsófi a levéllel. Alkonyi is olvassa a levelet, de nemhogy kétségbeesne, hanem örülni látszik s azt mondja, hogy pótolhatja a gazdagságot két szerető szív boldogsága s felajánlja szívét és kezét. Nina kezét nyújtja s hivatja Hamvayt s Alkonyinak felfedi az egész tréfát. Hamvay is megtudja, hogy Mili nem volt süket s Nina egymásnak adja őket, kezeskedvén boldogságukért, az övéért a levél kezeskedik.

Ez a darab tartalma. A gondolat: a három kérő próbára tétele se nem új, se nem kiváló gondolat. Már Kisfaludy korában is nagyon ismert volt. A levelekkel való combinatio is elég régi motívum. Az új gondolat az, hogy Mili — süket. S ez nagyon visszatetsző előttünk. Miért kell a szép fiatal leánynak, csak azért,

hogy a próbán jelen lehessen, süketnek lennie? Hiszen semmi szerepe nincs, csak ott ül, nála nélkül a próbák szépen lefolyhatnak. Azt előre nem tudhatjuk, hogy Hamvay még a próba előtt beleszeret Milibe, mert hiszen sohasem látták egymást! Nem is csodáljuk, ha Mili nehezen egyezik bele a tréfába s menekülni akar! A költőnek ezt az új gondolatát tehát épenséggel nem mondhatjuk izlésesnek és geniálisnak. A mi a darabot magát illeti, alakításában nagy hiba van, ugyanis az özvegy tulajdonképpen csak Alkonyit és Hamvayt akarja próbára tenni. Kénkövyről tudja, hogy csak pénzéért venné el. Hamvaynak örvényes érzelmei sem vonzóak nagyon, bár ez rokonszenves előtte, kétségtelen azonban, hogy ő is kiállná a próbát; ezért a költő úgy segít magán, hogy beleszeretteti Milibe. Vajjon mi történne akkor, ha Mili közbe nem jönne? gondoljuk mi, mert Ninát elejétől fogva sem tartjuk olyan számítónak, hogy bármelyikhez hozzá tudna menni! Nina gondolt Hamvayra is; ezt abból látjuk, hogy mikor az beleszeret Milibe, sóhajtozik egy kicsit, hogy ő talán férj nélkül marad. Hamvay azonban beleszeret Milibe, de ez túlságos gyorsan történik, nem értjük egészen. Hamvay már régen udvarol Ninának s most azzal a szándékkal jön, hogy Ninát megkérje, hogyan változhatik meg egy pillanat alatt annyira, hogy nem is habozik, bevallja, hogy Mili szereti? Nina szaván fogja, többé nem szabadulhat. Nina nem búsul Hamvay elvesztésén, bár egy kicsit rosszul eshetik hiúságának, hogy ez, a mint Mili meg látta, rögtön feledte az ő szépségét. De mi csodálkozunk Milin is, hogyan lehet, hogy egy egész ismeretlen emberhez, kivel még egy szót sem beszélt, képes férjhez menni gondolkodás nélkül. De talán vigjátékot nem is szabad ilyen szigorúan bírálni! Valószínűtlen a darabban még az is, hogy az udvarlók, miután kijelentette Nina, hogy Mili igen nagyot hall, zavartalanul szerelmet vallanak s nem képzelik, hogy arczuk, mozdulataik elárulják még a süket előtt is, hogy miről van szó? De térjünk vissza a próbákra. Az első udvarló próbára tétele teljesen felesleges volt, itt az özvegy, mint maga is mondja, csak meg akarta tréfálni Kénkövyt s őt magától örökre elmellőzni. Hamvay és Mili története nagyon valószínűleg, erre már rámutattam, s ezt maga Kisfaludy is érezte, s a végén az özvegy e szavaival akarja megmenteni a darabot: »Vak ember! hát nem veszi észre, hogy a próba dupla volt? hogy egy illy szép és jó Leány, mint Mili, egy olyan érzésű férfiú előtt, mint Hamvay, a Világ minden kincsenél többet ér? Hamvay az én próbámra nem is kerülhetett, minekutánna láttam, hogy Mili engem, ha egészen nem is, félig kitolt Hamvay szívének azon rejtekéből, hol a 'szerelem' érzelmeinek forrása buzog — félig kitolt egygyik érzékének színlett hibájával is. És itt mindég kérdés fog maradni, Hamvay, vagy Alkonyi állott-e ki nagyobb tűzpróbát szerelmére nézve?« Mit olvashatunk ki e sorokból? Tudta-e Nina, hogy Hamvay Milibe fog szeretni? S őt is próbára

akarván tenni, azért mondta süketnek Milit? Nem. Nem tudta, az esemény a véletlen műve, s igaza van Császár Elemérnek, hogy a költő ezt valószínűleg később toldotta meg, hogy némileg motiválja Mili történetét, de bizony nem szerencsésen.

Kimondhatjuk, hogy ez a darab nem igazi vígjáték. Csak Kéncövy a komikus alak, először hizelgő, mézes mázos beszédével, azután begyeskedésével s gyors visszavonulásával. A többiek mind komoly alakok, kivált pedig Alkonyi. Nina jellemének érthetetlen-ségére t. i., hogy tulajdonképen komolyan csak Alkonyit, félig komolyan pedig Hamvayt akarja próbára tenni, már rámutattam. Különben Nina jó és okos nőnek látszik. Erényei sorából nem hiányzik a hazafiság sem. Kéncövy elmondja, hogy a magyar »theatrom«-ban volt, hol Körner Zrinyiét adták, de neki a darab jobban tetszett németül. Nina lelkesedve dicsőíti Körnert, ki a magyar hőst színpadra vitte, s most Zrinyit más nemzet is csudálni kénytelen s ő nem tudja megérteni, hogy egy lelkes magyarnak valami más nyelven is szívéhez tudna szólni. Alkonyi már másképp gondolkodik, így szól: »Az én vélekedésem szerint semmi sem hat úgy a magyar szívre, a magyar lélekre, magyar nyelvre, magyar nemzetiségre, mint egy lelkes, kivált historiai Dráma. Bár a' magyar jobb Elmék, szebb Lelkek, erősebb szívek eredeti magyar Drámák írására fordíttanak idejeket és tehetségeiket! — csak ezek által nyerhetne a' magyar Játékszín közönséges kedveltetést«. (Ugyanezt a gondolatot fejezi ki Kisfaludy az Eredeti Magyar Játékszín előszavában is.) Igaz, hogy a magyar jobban szereti az idegen drámákat eredetiben olvasni, ennek oka pedig az, hogy a magyar sok nyelvet ért és beszél, pedig ez kárára van nemzetiségének. Neki kedvére van azonban, hogy Zrinyit épen a kellemes ajkú Szemere fordította. (Körner Zrinyijének az említése mutatja, hogy 1819 előtt nem keletkezhetett Kisfaludy darabja.) Ninának Alkonyi hazafias beszéde nagyon tetszik s épen azért a zongorán magyar ábrándot játszik, míg Kéncövy-nél egy francia dalba kezdett. Ez finom és jellemző vonás. Nina és természetesen Kisfaludy hazafiságára jellemző még az, hogy midőn Kéncövy Alkonyit »par force« magyarnak mondta, Nina ezt azzal utasítja vissza, hogy ilyet nem tud képzelni, mert »a' Nemzetiségből akár mennyivel bírjon is valaki, nem lehet felesleg való, ha nem Magyarokban par force Franciákat, par force Németeket ismerék.«

Tehát nem hiányzik ebből a darabból a Kisfaludyra annyira jellemző hazafiság s nem hiányzik a reflexió sem. Hamvay elmélkedik két szív kölcsönös vonzalmán, Alkonyi és Nina azon, hogy egy özvegy asszony már meggondoltabban lép újra házasságra, mint egy ábrándozó leány. Szép mondása az Ninának, hogy ha ő most valakit megszeret, örökös bánatára fog szolgálni az a gondolat, hogy nem leányszívet adhat kedvesének. Kisfaludynak tehát nem sikerült vígjátékot sem írnia, ép úgy, mint nem tudott igazi drámát, vagy tragédiát teremteni; de ennek a darabnak is megvan

az a jelessége, mint többi darabjainak, a folyékony, sokhelyt igazán költői lendületű nyelv.

Bayer József (A m. dr. ir. tört. I. 387.) rámutat arra, hogy az Elmés özvegy tárgya hasonlít Kotzebue: »Die schlaue Witwe« című egyfelvonásos darabjához. Én azonban nem látok itt valami feltűnő hasonlatosságot, csak annyit, hogy itt próbára teszi Frau Rosenhof négy alkalmatlan kérőjét, de csak azért, hogy megszabaduljon tőlük, olyan próbákat is ad fel nekik, melyekről tudja, hogy nem állják ki. A próbák alakoskodással, átöltözködéssel történnek. Georg, az inas, a főszemély, kiről kiderül, hogy báró s az özvegy hozzá megy. A kérők nagyon túlzottan, izléstelenül tökéletlenek, míg Kisfaludynál az életből ellesettek és komolyak. Csak az özvegyek jelleme közt van rokonság: a könnyed életfelfogás, vidámság, de Nina e mellett hazafias, művelt, ez csak mulatni akar a kérők felsülésén. Kisfaludy erkölcsi alapra helyezi a próbákat. (Hasonlít még az, hogy Kotzebue nevetségessé teszi a Musenalmanachot, itt is beszélnek irodalomról, de egészen más célzattal.) A két darab között tehát nincs szorosabb kapcsolat.

E két darabon kívül Kisfaludy Sándornak még két dráma-tervezete is maradt ránk. Az egyiknek a címe *Kendy Sándor*. A személyek lajstromából látjuk, hogy a darabban csupa férfi szerepelt volna s az egész nagyszabású történeti darabnak készült; szerepelt volna benne Báthory Zsigmond és Boldizsár, Bocskay István fejedelem. A darab tartalmára csak a Személyek feljegyzése után következő Környülállások című jegyzetekből következtethetünk. Kendy Sándor, Báthory Zsigmond néhai nevelője, most másodmagával az ország igazgatója, Zsigmonddal ellenkezésbe jut, mert ez a török ellen háborút akar kezdeni. Ezért Zsigmond fejedelem elhagyja Erdélyt, Kővárra megy, mialatt a rendek vagy Báthory Boldizsárt, vagy Kendyt akarják fejedelemmé választani. Ezt meghallja Zsigmond és levelet ír a rendeknek, ezek aztán Kendy Sándorral együtt elébe mennek. A fejedelem szívesen fogadja őket, de csakhamar tanácsot tart Bocskay Istvánnal és másokkal, hogy miképpen veszítse el Kendyt. Kendy megtudja, hogy Zsigmond ellene fordult, de nem menekül, hanem így szól: »Törvény alatt születtem, törvény alatt élek, és semmit sem vétettem, senkitől sem félek«. A darab azonban valószínűleg mégis Kendy bukásával végződött volna, mert a rendek mind Zsigmond pártjára állottak s a török hadat javasolták. Ez a darab valószínűleg épen olyan nagy páthoszú, hazafias dráma lett volna, mint Hunyady s benne Kisfaludynak az a nézete nyert volna kifejezést, hogy inkább a törökkel kell barátkozni, mint a némettel. Kisfaludy megérezte itt, hogy mennyire alkalmas Erdély története a költői feldolgozásra!

A másik tervnek címe: *A magyar színjátszó-társaság*. Ebből a darabból fennmaradt az első felvonás terve főbb vonásokban, jelenetek szerint, egészen és a másodiknak egy része.

Színjászok érkeznek egy vidéki kis városba, Hamvay »Földes úr, formált lelkű, nagy hazafi, nőtelen« igen örvend ezen s a színjászokat ebédre hivatja: és megszereti Lillát, az első Színjászónét, ki fiatal özvegy. Többet nem tudunk a darabból, de én azt hiszem, hogy boldog házassággal végződött volna, mert végre is diadalmaskodott Hamvay az előítéleteken, melyek Hamvay testvéreben, az öreg Bükynében, Morgayban, Dobrayban stb. bizonyára kifejezésre jutottak volna. Kisfaludy itt a színháznak akkori állapotaát, nyomorúságait akarta színpadra vinni s ki akarta fejteni a színművészetéről, színdarabokról való nézeteit. Hamvay lett volna az ő gondolkozásának megszemélyesítője, mert ezt írja: »Hamvay legjobban ítél: a' Historiai Drámákat ajánlja«. Patay, a pedánt, a színjászról beszél regulák szerint. Mások megint csak divatból pártolják a színészeket, s vannak, kik a német teátromot dicsérik. Beszéltek volna a terv szerint »A' magyar Teatrom' nehézségei, Akadályairól«, darabok számáról, minőségéről, originálok fogyatkozásáról, sőt még a régi színműírásról és a jezsuiták darbjairól is. Ez a darab is tendenciózus lett volna tehát. Kisfaludy a színészeket, mint becstületes embereket akarta feltüntetni, nyomorúságaikkal együtt, hogy ezzel pártolókat gyűjtsön a színház számára. Cselekménynek itt sem sok nyoma látszik, sok lett volna az elmélkedés, vitatkozás, de azért mégis sajnálhatjuk, hogy ez a darab nem készült el; mindenesetre új és eredeti gondolat volt Kisfaludytól, hogy egy annyira aktuális kérdést akart tárgyalni s ilyen eredeti és hathatós módon akart segíteni nyomorúságos színi viszonyainkon.

Azt mondtuk, hogy a költői művekben megismerhetjük magának az írónak a jellemét s megismerjük az író korát is. Eddig végigmenve Kisfaludy darbjain, iparkodtam kimutatni azoknak jelességeit és hibáit is. Most azt vizsgáljuk, hogy e drámák összessége hogyan tünteti fel Kisfaludyt, mint drámaíróát és mint embert.

Többször említettem, hogy Kisfaludy mindenben korának gyermeke volt, belehelyezkedett a XIX. század eleji állapotokba, úgy a politika terén, mint az irodalomban. Kisfaludy korszerű volt, mint tulajdonképpen minden nagy író. Kisfaludy mindenképp magáévá tette a II. József utáni reakció hazafias hangulatát. Talán nincs költő a világirodalomban, kinél a hazafias érzés olyan erővel s annyiszor kifejezésre jutna, mint nála. Ő maga mondja, hogy minden tettét hazafiság vezette. Csak olvasnunk kell leveleit, látjuk, hogy a költő még magánleveleiben sem képes elnyomni hazafiságát, író barátaihoz írt levelei, Hattyúdala, beszédei, előszói, Regéi, sőt mint ő maga mondja, még Szerelmei is ebből az érzésből fakadtak. (Azt írja egyik levelében, hogy a Himni-dalok úgy keletkeztek, hogy fogságában nem lévén, a kivel magyarul beszéljen, verseket írt édes hazája nyelvén.) Ebből a lángoló hazafiságból eredtek Kisfaludy drámái is. A színpadnak nemcsak nyelv-

ápoló szerepe van, hanem terjesztője a hazafiságnak is. A fordított és adaptált darabok nem felelnek meg e célznak, lelkesítő, igazi buzgó hazafias drámákat kell írni, ezekkel felrázni a nemzetet közönyösségéből. Milyen darabok fognak legmélyebben hatni a nemzetre? Azok, melyek nagy magyar hősokeket állítanak szeme elé, követendő például. Így keletkeztek a történeti drámák. És nemcsak Kisfaludy gondolkozott így, hanem számtalan kortársa. Az ébredező hazafiság egyrészt nyelvművelésben, másrészt a történeti mult felé irányuló érdeklődésben mutatkozott. Kisfaludy korában rengeteg sok történeti tárgyú darab keletkezett s ezek nem annyira a színészet számára készültek, mint inkább a történeti mult iránt való érdeklődésből fakadtak. Ezek a történeti drámák képviselik tulajdonképen azt a hazafias hangulatot, mely a jelen szomorú körülményei és sivár reményei közt a mult nagy alakjainak csudálatában, a régi dicsőségben keresett vigasztalást. Nem egyedül a Székelyek Erdélyben, vagy a Zalán futása képviselik ezt a Széchenyi előtti múlton való merengést, sokkal inkább a történeti drámák, melyek olyan nagy mennyiségben keletkeztek. Kisfaludy első darabjai ezeknek a sorába tartoznak. Kisfaludy itt is korának felfogását követi tehát. Követi — egy ideig. Azután maga is belátja, hogy az érdeklődést nem mindig kötheti le a mult, a jelenhez fordul tehát s korának eszméit, embereit viszi színpadra. S itt van jelentősége. Kisfaludy előbb belátta a mult dicsőségén való ábrándozás hiábavalóságát, mielőtt még azt Széchenyi gúnyjával ostorozta volna. Nem a mult, hanem a jelen társadalma a fontos, foglalkozzunk evvel, de ne téveszszük el szemünk elől a hazafias példaadás célzatát. Így keletkeztek Kisfaludy társadalmi drámái.

Kisfaludy minden darabja tehát hazafias érzésből keletkezett. A hazafias tendenzia a fődolog előtte, nem a dráma szabályai. A dráma szabályaival, az általa annyira megvetett teoriával Kisfaludy nem igen volt tisztában. Mikor Hunyady-ját drámaiatlansága miatt kedvezőtlenül fogadták, Kisfaludy kijelenti, hogy tudja, hogy a darab a theoria ellen van, de hazafias célzatával ezt menthetőnek tartja s épen az fáj neki, hogy magyar a magyar hazafiságot »bonczolgatja, fejtegeti, becsmérel, nevetségessé teszi.« Kisfaludy sokat utazott, sokat látott és sokat olvasott is, tudjuk, ismerte Schillert, Goethet, Wagnert, Kotzebuet, Müllnert stb. és ismerte Shaksperet is, és bizony mégis minden darabja a theoria ellen van. Kisfaludy nem tudott ezektől tanulni semmit, ő egészen önálló volt darabjaiban, sem külföldi, sem hazai írók nem utánzott; a magyar írók közül Bessenyeit ismerte, de nem tanult tőle. Kisfaludy a drámában csak azt érezte, hogy meg kell jeleníteni valami nagy eseményt s ez a dialogus által történik, de hogy nem csupán beszélő személyeket, hanem cselekvőket kell látnunk, azt nem tudta; nem tudta, hogy az eseményeknek a szereplők jelleméből kell következniök, fejlődésnek, bonyodalomnak kell előttünk

állnia, mely előttünk indul meg, eléri tetőpontját s előttünk oldódik meg úgy, hogy mi azt másképp megoldhatónak ne is képzelhessük. Kisfaludy nem tudta azt, hogy a drámának egészen más a logikája, mint az életé, a mi az életben megtörténhetik, az még nem állhat meg épen úgy a színpadon is. Kisfaludy azt képzelte, a mi a történetben megesett, az végbemehet épen úgy a színen is és a drámában is épen olyan kényelmes lassúsággal történhetik, hiszen a dráma megjeleníti a mult vagy jelen életét. Kisfaludy-nak tehát fogalma sem volt a dráma mivoltáról. Ő a drámát olyan költői formának tartotta, mely a szívhez természetesebben szól (8 k. 833. 1.) és hogy »A' Dráma költemény nehezebb és több időbe kerülő neme a' Poézisnak«. (4 k. 585.) Ebből láthatjuk, hogy Kisfaludy Lessing nézetét vallotta, vagyis, hogy a dráma a legfőbb műfaj s az érzelmek kifejezésére a legalkalmasabb, ez magyarázza meg egyszersmind, hogy miért választotta hazafias érzelmei kifejezésére épen ezt a műfajt.

Nem csodálhatjuk azonban, hogy Kisfaludy nem volt tisztában a drámával, nem volt tisztában azzal az ő korában senki, sőt jóval később sem. A drámát az írók is, a közönség is valami érzelmes tónusban, vagy szónoklatokban előadott eposzfélének képzeltek, s ez alól csak Kölcsey képez kivételt, ki Körner Zrínyijéről írt bírálatában rámutat erre a hibára, s cselekményt kíván, nem szavalást és karddrántást, vagy könnyezést és ölelést. Kinél tisztázódott először a dráma fogalma? Katonánál. De őt nem ismerték. S nagyon jellemző, hogy halála után Bárány Boldizsár (pedig ő ismerte Bánk bánt) az Árpád-házról szólván, azt mondja: »... s ha Kálmán, Boruszláv nem tudtak bár oly tragikus Rembrandtok lenni, mint Othelló s Lear Király lélekrázó, szív metsző karaktereik, de legalább tárgya közelebbi az eposzhoz, mint a Lyrához« (!) Ezt a pár sort már csak azért is idéznem kellett szóról-szóra, hogy lássunk a szavakkal való dobálózásra is egy elrettentő példát: tragikus Rembrandt; ha e szót kimondjuk: Rembrandt, az ember mindennapi foglalkozásában áll előttünk nem pedig szívmetező tragédiákban. Ezekből a sorokból láthatjuk, hogy még Bárány Boldizsár felfogása is milyen volt: nem tartja rossznak darabját, mert az eposzhoz közelebb áll, mint a lyrához! Érezték a drámában a cselekvő elemet, s ezt az eposzsal azonosították! Kisfaludy is körülbelül így gondolkozott, mikor ő is drámai epikumnak nevezi Hunyady-ját, értvén drámain, hogy dialogokban van írva, epikus pedig, hogy eseményeket tárgyal. Csak tárgyal, de nem jelenít meg!

Kisfaludyban a kezdő drámaíró minden hibáját megtalálhatjuk: nincs egységes cselekmény, ezt retorika, bőbeszédűség, a szavak árja pótolja. Annyira nincs fogalma a drámáról, hogy még azt is elmondják előttünk, a mit már szemünkkel láttunk és nemcsak egyszer, hanem sokszor. Hunyadyban pl.: Czillei cselvetése. E mellett történeti drámáiban az ország állapotáról ugyanazt

ismétlik úntig. Hunyady eposznak való tárgy. Kún László inkább drámai, de cselekvésnek nyoma sincs benne. Bánk nagy haladást mutat e tekintetben. Az emberszívnek örvényeiben valóságos tragédia csiréit látjuk, s ha Kisfaludyt hazug tendenciája félre nem vezeti, ezekből a kezdetekből sikerült volna neki valóságos tragédiát alkotnia. A nemesházi rajzolatok meséje sem mondhatók drámaiak, de ezekben legalább előttünk indulnak meg s fejeződnek be, nem úgy, mint a történeti drámákban, hol úgy érezzük, mintha valami nagy regényből elolvasnánk egy fejezetet. A lelkes magyar leány cselekménye, bár szegényebb, mint a Dárday-házé, egészen kerek, és itt nincs meg a kínos véletlen, melylyel az Elmés özveggyben is találkozunk. Kisfaludy nem tudott a történeti tárgyból drámai mesét alkotni, a történeti igazságon nem mer változtatni, csak megeleveníteni, és sokszor teljesen felesleges részeket fűz hozzá. Hogy Kisfaludy érinthetetlennek képzelte a történetet, kiténik abból is, a mit a francia dráma hármasságáról mond. A theoria ellen szólván, mondja: »de ha Boileau-nak ez a' törvénye igaz:

»Nous voulons qu'avec art l'action se ménage
Qu'en un lieu, qu'en un jour un seul fait accompli
Tienne jusqu'à la fin le théâtre rempli«. (L'art poétique.)

»Akkor a legdicőbb história tárgyak ki vannak zárva a drámák sorából«, már Kisfaludy szerint a históriai drámák szolgálhatnak leginkább a magyarok lelkesítésére, és mint ő mondja, »wo es auf patriotischen Schmerz ankommt, lieber derb, ja toll und wüthend zu seyn als aesthetisch — ist Tugend«. (8. 389.)

A mi pedig Kisfaludy Sándornak felfogását illeti a magyar színészet állapotára nézve, megtaláljuk ezt az Eredeti magyar Játékszínhez írott előszavában, melyet 1824-ben írt, de kinyomatását a censura nem engedte meg. 1831-ben újra átdolgozta azt. Az Eredeti magyar Játékszín három kötetre volt tervezve, de csak kettő jelent meg belőle 1825-ben. Az első kötet az Emberszívnek örvényeit és a Dárday-házat tartalmazza, a második Kún Lászlót és a Lelkes magyar leányt. Az első kötetet Székesfehérvármegye karainak és rendeinek, a másodikat Zalavármegyének ajánlotta a költő. Az elsőhöz prózai, a másodikhoz verses beköszöntőt csatolt, érdekes az utóbbinak vége:

»Fogadgyátok elmeművem',
Mellyet nyújt ím! magyar szívem
Bátyáim és Öcsém
Húgaim és Nénéim!« (5 k. 176 l.)

Milyen családias, bizalmas megszólítás ez! Milyen közeli viszony lehetett a költő és olvasói közt! Az előszóban aztán Kisfaludy kimutatja azokat az okokat, melyek a magyar színészetet

fejlődésében akadályozzák, fejtegetései közé beékeli egy francia embernek levelét, ki az insurrectiókor itt járt s tapasztalatait mondja el. Mondanunk sem kell, hogy a levél költött, s végtelemül jellemző Kisfaludyra, hogy akkor, mikor elmaradottságunkat, hanyagságunkat ostorozza, nem állhatja meg, hogy nagy nemzeti büszkeségét mégis ki ne öntse. Levelében a francia elmondja, hogy milyen jeles constitutiója van a magyaroknak, vázolja a megyei közigazgatást, a parasztok helyzetét, a magyarok katonai erőnyeit, közben az irodalomra nézve megjegyzi, hogy e jeles nemzetnek nincs egy tökéletes szótára sem, s nincs nemzeti játékszíne. Miért nincs hát színésze Magyarországnak?

1. Mert nagy a »hiánosság Szomorú és Vig Játékokban«.

2. A nemzeti nyelv, nemzeti erények és az irodalom és a művészetek fejlődésének nagy akadálya az, hogy a magyarok idegen nyelveket tanulnak és tudnak. Inkább kedvelik az irodalomból az idegen könyvet, mint a magyart, épen azért nálunk az irodalomból senki sem élhet meg.

3. Azok, a kik gazdagságukkal elősegíthetnék az irodalmat, a mágnások, csak magyarországi birtokaik jövedelmével törődnek.

4. Akadály az is, hogy minden nemzeti terméket ócsárolnak, megvetnek, ezért talán magyar származású művészek megtagadják hazájukat, nevüket, ezért lett Száraz Albertből (!) Albrecht Dürer. (4. k. 556. 1.).

5. Az ország főbb városait német polgárok lakják, kik a német színészeket pártolják.

6. A középrendű nemesség, mely egyedül maga tartja fenn a nemzetiséget minden tekintetben, elszórva lakja az országot.

7. A színészet most mégis lendületnek indult, de az irodalom nem fejlődhetik, mert a poéták munkáját nem jutalmazták.

Érdekes összevetni Kisfaludy gondolkozásával Katonáét, ki, mint tudjuk, 1821-ben szintén értekezik drámai költészetünk akadályairól. Ő hat okot hoz fel:

1. Állandó színház hiánya: nincs a mi ösztönt adjon a színi irodalomra.

2. A drámák nyomtatásban meg nem jelenhetnek: nincs kapcsolat a színpad és irodalom közt.

3. A nemzeti dicsekvés.

4. A censura.

5. A kritika hiánya.

6. A jutalom hiánya.

Álljunk meg a nemzeti dicsekedésnél: Katona szemére veti a közönség ízlésének, hogy nem jó drámákat kíván, hanem zajos magyarsággal tele darabokat. Kisfaludy nemhogy hibásnak tartaná az ilyet, ő épen ellenkezőleg minél magyarosabb drámákat kíván, mert »a Tragédiákban, Drámákban emberségünk a közönségesnél szebb, jobb, nagyobb, erősb, lelkesb embertermészet által gyönyörködve érdekeltetik, — noha egy magyar Hős a' Magyart

itt is természet szerint, mint rokonabb való erősen érdekelheti szívesebb részvételre gerjesztheti«. (4. k. 543.) Altalában Katona az irodalom szempontjából ítéli meg a drámairodalom akadályait, Kisfaludy társadalmi szempontból. Mindkettőnek igaza van.

Térjünk vissza Kisfaludy drámáihoz. A szerkezetre nézve annyit megértett Kisfaludy a drámaírás mesterségéből, hogy a személyeket be kell mutatnia, elő kell készítenie a bekövetkezendő eseményt; ezt kivált a nemesházi rajzolatokban látjuk. De már Hunyadyjában is mindjárt az első jelenetben bemutatja a gyöngye királyt s a cselszövő Czilleit, majd hogy az urak közül ki áll Hunyady pártján, ki pedig Czilleién. Kún László a magyarok és kúnok viszonyának, s az ország állapotának feltüntetésével kezdődik, de azzal is folytatódik, sajnos. A lelkes magyar leánynak, Lizának Gerendynével való beszélgetése előkészít a történelmiekre; a Dárday-ház személyeinek bemutatása már sokkal ügyesebb, az Emberszívnek örvényei-é pedig határozottan tragédiai hangulatú. A mi a felvonásokra való felosztást illeti, Kisfaludy rendszeren egyenlő részekre osztja darabjait, minden darabja 5 felvonásos, kivéve az Elmés özvegye-t, mely egyfelvonásos, s a Lelkes magyar leány-t, mely négy felvonás.

A mint Kisfaludy nem volt drámai a kompozícióban, úgy nem volt az a jellemzésben sem. Alakjai rendszerint elmondják egymásról, hogy milyen emberek, vagy monologokban tárják fel lelküket. Kisfaludy alakjaiban mindig van valami, a mi a földhöz hozza őket közelebb. Leglégiésebb alakjai: Gara Mária, Izabella, Lóra, Milla, Lóri, kiknek csak egy érzésük van: a szerelem vagy epedés. Mindegyiknek sajátja az engedelmesség, a megadás. Tőlük eltér Liza, ez férfiasabb, szilárdabb; Fanni, Mili természetes vidám leányok. Ilka pedig egészen önálló nő. Édua és három társa pedig az érzékiséget tüntetik fel minden nemesség, önuralom nélkül, ezek a legkevésbé rokonszenves alakjai Kisfaludynak. Az intrikus cselszövő nő típusa felé hajlik Ágnes alakja, de nagyon homályosan, nagyon bizonytalanul. Többi nőalakjai rendszeren »közönséges jó asszonyok«. Kisfaludy férfikarakterei sem finomak vagy sokoldalúak; érzelemviláguk a hazafiságban csúcsosodik ki, mert még Czillei és Kún László is hazafiasak, ez alól Karvay sem kivétel, esakhogy benne kisebb mértékben van meg. Egyedül Ottóban, Malfortiban és Kénkövyben nincs hazafias vonás. A hazafiak különben mindig igen komolyak, méltóságosak, bátrak, nemeslelkűek, szókimondók s nagy rhetorok. Ebben a tekintetben, kivált a történelmi darabok mellékszerveinek rajzában nem nagyon változatos Kisfaludy. Sokszor sikerül Kisfaludynak egy-egy vonással plasztikus alakot kidomborítania, pl. Zarándy.

A milyen primitivek a jellemzés eszközei, épen olyan nem művészi Kisfaludy dialogja is rendszerint. A történelmi drámákban nehézkes, szónoki hang uralkodik, mely csak a prózában írt darabokban vonul a háttérbe. Semmi szellem, semmi friss erőteljes mon-

dás nincs sehol. Költőiség szempontjából az Emberszívnek örvényei állnak első helyen, de élénkség tekintetében a Dárday-ház a legkiválóbb, ott a személyek dialógja nem válik elmélkedővé, mint a Lelkes magyar leányban, vagy történelmi drámában. Az Elmés özvegy élénk hangú kis darab, s azok az elmélkedések, melyek egészen a szívről, meg Körner Zrinyijéről előfordulnak, azt hiszem egészen a való életből vannak ellesve s épen nem válnak unalmassá.

Most végre a nyelvről kell szólnom. Kisfaludy könnyen folyó nyelvét már ismerjük a Szerelmekből s a Regékből. Darabjai is kiválnak könnyed, gyors és magyaros nyelvükkel. A bőbeszédűség hibájába talán épen az sodorta Kisfaludyt, hogy oly hamar talált szavakat gondolatai kifejezésére; sohasem durva a nyelve, mint pl. Dugonicsé, sohasem magyartalan, mint sok kortársáé. Kisfaludy sokkal fordulatosabban, választékosabban írt, mint Kisfaludy Károly és sokkal természetesebben is. Még történelmi drámái is természetesebbek, mint Károly első darabjai.

Kisfaludy külsőségeiben megtanulta a drámaírás technikáját, de általában nem dolgozott színpadi hatásra. Csak néha jut igen naív módon kifejezésre, hogy mivel gondolja ő a közönség figyelmét leköthetni. Hunyady-ban a szavalás, kardrántás, harangszó és a tableaux főeszközei a színpadi hatásnak. Kún Lászlóban a zivatar és villámlás, Bánkban a holdvilágos erdőrészlet számítanak a külső benyomás erejére. Többi darabjaiban ilyenekkel többet nem találkozzunk; elhagyja a díszletek bő leírását, a színésznek való kimerítő utasításokat is. Kisfaludy eleinte igenis gondolt arra, hogy előadják darabjait, de Hunyady kedvezőtlen fogadtatása után csak könyvalakban akarta őket terjeszteni. Csak az Emberszívnek örvényeit adták elő igazi színészek, a Lelkes magyar lányt pedig műkedvelők hozták színre Jászberényben 1837. február 8-án. A Dárday-házzal a Nemzeti színház tett kísérletet 1843. április 28-án. Kisfaludy tehát nem hathatott a színpadon, de nem hathatott darabjaival könyvalakban sem. 1825—26 után a lelkeket Széchenyi reformjai, Vörösmarty költeményei foglaltak le, az öregedő Kisfaludyt elfeledték s ő visszavonulva sümegi magányába nem igen vett tudomást az újabb irodalmi áramlatokról, elmerült az insurrectió védelmébe, s a balatonfüredi színház ügyében fáradozott. Színirodalmunkban ezután a német hatás lassanként enyészni kezd, hogy helyet adjon a francia romanticizmusnak. Természetes, hogy színpadunk ilyen körülmények között magyar élethez nem közeledett. Talán, ha Kisfaludy Sándor nemesházi rajzolatai feledésbe nem mentek volna, belőlük egy magyarabb színiköltészet indulhatott volna ki. Igaz, hogy a Dárday-házat 1843-ban előadták Pesten, de ekkor magyarsága nem hatott, mert ezt a régi patriarkális világot már túléltek, de nem olyan sok évvel, hogy olyan elnéző gyönyörködő szemmel nézhettek volna rá, mint mi most; ők nagyon is világosan érezték félszégeit, melyeket a

dráma, mint dráma nem feledtetett. Sohasem szabad elfelejtenünk, hogy Kisfaludy Dugonics után Szentjóbival és Bólyaival egy időben írta darabjait, hogyan hathatott volna tehát akkor, mikor Kisfaludy Károly Irénje és vígjátékai és Vörösmarty Csongor és Tündéje is készen volt! Katonát is felismerték, Szigligeti is elkezdte drámaírói működését; a közönséget a színszerűség elkényeztette; Kisfaludy hosszas dialogusai, kicsi kis cselekvénye nem köthette le a figyelmet, mikor a legraffináltabb színpadi bonyodalmakat láthatta; hogyan tetszett volna a sok monolog, mikor a legmulatságosabb félreértések nevetették meg!

Kisfaludy azonban szerette a maga darabjait, kivált hazafiságukért, mutatja ezt levelezése. Gaál Györgynek ír leginkább róluk, megírja, hogy készen vannak, már tisztázásukba kezd, kijelenti aggodalmait a censurával szemben és sajnálatát, hogy darabjai rossz anyagi viszonyai miatt sem jelenhettek meg. Az eredeti magyar Játékszínhez írt előszava végén így nyilatkozik Kisfaludy a maga drámáiról: »Jól tudom én azt, hogy azon jobb szívű, igazabb lelkű Hazafiaknak szívességeket, helybenhagyásokat nem magam által is megesmert csekély érdememnek, hanem csupán hazafiúi jó szándékomnak és jó czélra törekedésemnek köszönhetem. Magam sem tekintem színjatekaimat egyébnek, mint próbatételeknek; s ha hiános műveim által talán csak azt viszem is végre, hogy hibáim által mások tökéletesebbet szerezenek, hát nem megvetendő törekvésem.« Kisfaludynak itt mindenben igazat adunk. Tisztelettel tölt el bennünket az ő önzetlensége, lelkese-dése, a jóra való lankadatlan törekvése, bár színjatekait mi sem tekinthetjük egyébnek próbatételeknél, de ezeken át mi az ő egyéniségét és korának embereit, vezéreszméit vizsgáljuk s a belőlük vont tanuságért mindig hálásak vagyunk Kisfaludynak s elismerésünket nem vonjuk meg tőle.

Kisfaludynak, mint drámaírónak eddig három tulajdonságát emeltem ki: hazafiasságát, drámaiatlanságát és folyékony nyelvét. Nem szabad azonban említés nélkül hagynom, hogy a drámaíró nagy hibái mellett is az ember rokonszenves színben áll előttünk. A magyar faji tulajdonság: az egyenesség, a szókimondás, az elfogadott eszmékhez való szívós ragaszkodás látszanak benne. Csak Dugonics az, kiben az a gondolat szintén kifejezésre jut, hogy a cselszövés nem fér a magyar ember lelkéhez, Dugonicsnál az intrikusok mind idegenek. Kisfaludy nem is tud intrikust rajzolni! drámaiban nincs igazi fondorlat, annál több az egyenesen kimutatott, gyűlölet hevésség, harag. A lelkek Kisfaludynál mindenütt nyugodtak maradnak, önmagukkal nem küzdenek nem hasonlanak meg, csak Kálmán volna erre hajlandó; de ő is nyugodt, mert érzelmét jogosnak tartja. Az önérzet nyugalma van meg Kisfaludy alakjaiban, mert ez a költő subjektív hangulata volt. Hősei nem nagyon magas röptű gondolkozásuak, józanok, nem nagyon finom érzésűek, de érzékenyek könnyen sértődők, mert hiúk és büszkék,

épen úgy mint maga a költő. Mindig nagyon emberek ezek a hősök, hibáikat is azért bocsátjuk meg, mert emberi gyöngeségek. Kisfaludy a magyar nemesnek megtestesült ideálja volt. Külföldön mindenben résztvett, alkalmazkodott az ottani élethez, a divathoz, de lényéhez nem tapadt hozzá semmi idegen; mihelyt hazajött lefoszlott róla még az emléke is a külföldi eseményeknek, sehol nincs műveiben egy vonás, egy sóhaj, mely arra emlékeztetne. Nagyon jól látja az itthoni állapotokat, de nem tekintett mélyen a külföldiekbe, így a kettőt össze nem hasonlíthatja. S ha látja is, nem akarja elhinni, hogy a nemes dicső magyarok olyan mélyen állanak műveltség, tudós és gazdasági viszonyok tekintetében. Ezért talán szűklátókörűnek lehetne mondani Kisfaludit, mert csak fáját szereti, a külföldet megveti. Kisfaludyban van bizonyos optimizmus, hogy mindez meg fog változni, ő maga nem tudja miképpen, nem tudja, miért hiszi, de hisz olyképen, mint történeti darabjainak érsekei. Kisfaludyra általános felfogás, hogy szerencsés természet volt, rendezett anyagi viszonyok közt, meglehetősen jó egészségben boldogan élt. De vajjon boldognak, szerencsés természetűnek lehet-e mondani azt, a ki szenvedélyes és érzékeny, a ki oly hiú és dicsvágyó, mint ő volt? a kinek minden fáj, a kit az igazságtalanság legkisebb árnyéka is heves kifakadásra indít? a kinek a lelke egy pillanatra sem szabadul meg a gondoktól? Nem. Ne csodálkozzunk azon, hogy Kisfaludy írta meg a kesergő szerelmet, s öcscse Károly, ki pedig melancholikus szomorúságra hajló természetű volt, vígjátékokat alkotott. Károly sokkal könnyebb természetű volt, lelke harmonikusabb, volt benne idealizmus és viszontagságai közben mindig bízott magában, s remélt mindig, nem volt olyan józan, mint bátyja, s épen ez mentette meg attól, hogy sorsán kétségbe essék. Sándor örökösen komoly, sokszor tépelődő, dicsőségre vágyó, nem naiv, sőt nagyon is realis, ingerlékeny, sokszor erőszakos volt, rendkívül szívósan ragaszkodott meggyőződéséhez, de kész is volt azokat nyíltan, egyenesen védeni mindenkor. Fáj neki, hogy egyedül érezte magát, kivált első felesége halála után, erősen vágyódott a szeretetre; leveleiben látjuk nemcsak feleségéhez, de barátaihoz való igaz vonzódását. Az élet apró gondjai épúgy elfoglalták, mint nagy eszméi, felületesen elsiklani valami felett nem tudott. Nem volt tehát művész-lelek, míg Károly az* volt.

Es itt most felmerül még egy kérdés: Vajjon versenyzett-e Kisfaludy Sándor öcscsével, Károlylyal, a színműírás terén? Rendszerint ezt az okot is fel szokták hozni, midőn arról van szó, hogy mi indította Kisfaludy Sándort drámaírásra. — Kisfaludy Sándor és Károly is 1808-ban gondoltak először drámaírásra. Ebből az évből való Károlynak az »A gyilkos« című töredéke. Károly ezután egymásután írja drámáit: 1811-ben a Tatárokat, 1812-ben Zách Klárát, 1817-ben Széchy Máriát, a Kérőket, 1818-ban Stibort. Igen, de a Tatárokat csak 1819 áprilisében adták elő s

Károly drámaírói működése ekkor lesz nyilvánossá. Valószínű, hogy Sándor is csak ekkor tudja meg, hogy öcsse színdarabokat ír, ekkor, mikor már az ő történelmi drámái, tragédiája, s a Lelkes magyar leány készen állottak, Hunyadyja pedig már régen megjelent. Azt is tudjuk, hogy a két testvér milyen ritkán találkozott s levélben sem érintkeztek. Az első darabja Károlynak, mely Sándort befolyásolta, a Kérők volt, ennek hatását észre is vehetjük a Dárday házon. Ezután az Elmés özvegyet írta meg, mely egyfelvonásos, de nem Károly hatása alatt lett azzá, mert Kisfaludy Károly első egyfelvonásos darabja: a Barátság és Nagylelkűség 1820-ból való, a többiek mind e darabokat nem is adhatták elő, hanem — zsebkönyvben jelentek meg. En azt hiszem tehát, hogy Kisfaludy Sándort nem versenyzés vitte a drámaírodalom terére, hanem pusztán a theatrom ügyén való segíteni akarás, a vonzó-dás az új és divatos műfajhoz s az egyéni hajlandóság.

De Kisfaludy nemcsak darabjaival akart segíteni a nyomorúságos theatromi viszonyokon, hanem belátva azt, hogy színészeink állandó színpad nélkül ide-oda kóborolva, inséggel küzdve nem lehetnek hathatós támogatói, a nemzeti nyelvnek állandó menedék-helyet akar biztosítani legalább az év egy részére színészeinknek. — Ebben az időben a vármegyék vették pártfogásukba a színészet ügyét. Már 1790 után, midőn Kelemenék alkudoztak Unwerth gróffal, a pesti német színház bérlőjével, a megyék már akkor számos kérő felíratot intéztek a Helytartó-tanácshoz a színészet ügyében. Ezeknek azonban nem igen volt fogamatja. A megyék hazafias felbuzdulásába vegyült egy kis önzés is, mert mindnyájan első sorban a maguk számára iparkodtak színpadot biztosítani; s ennek oka a nemzeti központ hiánya volt.

Kisfaludy sokszor megfordult Balatonfüreden, mely nyáron át a dunántúli nemesség rendes találkozóhelye volt. Itt látta Kisfaludy igazán a színészek rettenetes nyomorúságát. A színpad porhanyó, korhadt deszkákból volt összetákolva, hátul teljesen nyitott s függöny helyett nem egyszer a fürdőházi gyékények és ponyvák voltak az első gerendára akasztva. A színészek díszletei a sok vándorlás alatt rongyfoszlányokká lettek, ruhatáruk nem volt, s még annyi pénzük sem, hogy borult idő esetén gyertyával vagy olajméccsel világíthattak volna. Ezekben az állapotokban akart segíteni Kisfaludy Sándor. S 1827 nyarán egy balatonfüredi színház építésének gondolatát népszerűsítette, terjesztette a fürdő-közönség között. 1828 okt. 9-én Vasvármegye közgyűlésén fel is szólalt az eszme érdekében, hogy a régi felszer helyett becsületes színpadot építsenek, egyrészt, hogy menedékhelyül szolgáljon a dunántúli jobb szintársulatoknak, másrészt, hogy a fürdőközönség szórakoztatására szolgáljon. Vasvármegye Kisfaludy sógora Szegedy Sándor buzgólkodása folytán felkarolta az ügyet s a balaton-melléki megyéket arra bírta, hogy egymásután áldozatot hozzanak a játékszín érdekében. (L. Váli Béla: A magyar színészet története.

344. és a köv. 1.) Győr, Somogy, Sopron, Zalamegyék is felkarolták az eszmét. Kisfaludy ezalatt a színház építéséhez szükséges anyagok beszerzésével foglalkozott. Zalavármegye 1830 augusztus elején Zalaegerszegen tartott gyűlésében Kisfaludy ismét szóba hozta a színház ügyét. Kérvénye négy pontot határoz meg: a színházra vonatkozó szükséges intézkedéseket. 1. Hogy a benyújtott pénzek, melyek jelenleg nála vannak, ellenőriztessenek. 2. A megye is adja meg a segítséget. 3. A szentmártoni főapátot, mint Balatonfüred földesurát, szólítsák fel egy alkalmas teleknek kijelölésére. 4. A megye a színház ügyének vezetésével egy Főköormányzót bizzon meg. Különben az egész kérvény egyike a legbensőbb igaz hazaszeretet s a magyar nyelv iránti hűséges ragaszkodás legszebb kifejezéseinek. Igazán Kisfaludy tollára mutat. A gyűlés lelkesült-ségében kimondá, hogy kérvényt fog intézni a főapáthoz s a színház főköormányzójává Kisfaludy Sándort választotta. Közadakozásból pedig azonnal 700 forint gyűlt össze. — A főapát ki is jelölte a helyet, több jólelkű hazafi épületanyag ajándékozásával járult a színház építéséhez. A színházból még azon az év őszén a falak két ölnyi magasságban fel is épültek. A következő év július 2-án ünnepélyesen meg is nyitották a színházat.¹ A prologus itt is Kisfaludy Sándor műve volt, s a lelkes dal, melyet ekkor énekeltek, szintén. A színház ettől fogva a dunántúli színészet középpontja volt s nemcsak ezek a társulatok, de a székesfehérvári és pesti színészek is játszottak itt.

Kisfaludy a megnyitás után egybehitta azokat, kik a színházra adakoztak s előttük akart beszámolni sáfárkodásáról, de ezek sokkal jobban tisztelték és becsülték őt, semhogy meg ne bíztak volna benne s az átvizsgálásból mi sem lett. Kisfaludy ellenségei azonban irigykedvén a költő iránt megnyilvánuló bizalomért, 1836-ban a zalaegerszegi gyűlésen, hol Kisfaludy és hívei nem voltak jelen, határozatot hoztak, hogy Kisfaludy számoljon el a befolyt pénzekkel. A költőt a gyanu mélyen sértette s megtagadta a számadások benyújtását, újabb felszólítás következett, melynek Kisfaludy engedett is. De a lassan haladó megyei közigazgatás csak a költő halála után nézte át az iratokat s úgy találta, hogy azok a legutolsó fillérig rendben voltak. Ez azonban nem vigasztalhatta meg a sírjában nyugvó Kisfaludyt azért a keserűségért, melyet neki a bizalmatlanság okozott. Kisfaludy tehát sem darabjaival, sem színházépítésével nem nyert elismerést, a mi méltán fájhatott szívének, hogy mindent megtett, a mit becsületos igaz hazafitól várni lehet.

Kisfaludynak a színház építésével függnek össze néma-ábrázolat tervei. Ugyanis a költő azt az indítványt tette 1831-ben, hogy minden évben tartson a színtársulat egy-egy előadást, mely-

¹ Eötvös Károly: Utazás a Balaton körül. I. 109. I. leírja a megnyitás ünnepségét Váli Béla előadásához hasonlóan, de költőien kiszínezte.

nek jövedelme a játékszín fenntartására szolgáló alaptőkéhez csatoltassék s ő hajlandó egy-egy színdarabot, vagy legalább néma ábrázolatot erre az alkalomra írni. Ilyent alakított is Szigliget című regényéből, melyet Angyal Dávid kiadásának jegyzeteiben meg is találunk. A »némázat«-ban énekek is lettek volna. — Bayer József (A nemzeti játékszín története. II. 69. 1.) említi, hogy 1833 november 28-án Budán Katona József Héderváry Czeceziliája után színre került Somló, néma ábrázolat, melynek tárgya Kisfaludy Sándor regéjéből volt véve. De hogy maga a költő alakította-e át, nem tudom.

Végre felemlítem a teljesség kedvéért, hogy a költő Kunoss Endréhez (VIII. k.) szóló levelében azt írja, hogy kérésére elküldi apróbb töredékeit, melyek meg nem született drámáinak »forgácsai«. Hogy mik lehettek e tervezett drámák, sehol sem említi részletesen.

És most befejezem dolgozatomat. Tudom, hogy a költő nem szerette a recensenseket; haragudna rám is bírálataimért, pedig én nem akartam őt Freronként töviskoszorúval megkoronázni, nem, én készségesen elismerem hosszú kritikám végén is, hogy »szerelmet, hazafiságot úgy énekelt, mint eddig kevés magyar«.

BITZÓ SAROLTA.